

„A rendőrséget művésztársaknak nyilvánítottuk”

Pálinkás Szűts Róberttel, az Inconnu képzőművész csoport tagjával Mészáros Márton beszélget

Hogyan látod a rendszerváltás előtti ellenzéki mozgalmak történelmének feldolgozását?

Szerintem el vannak tüntetve ezek a nagyon fontos csoportosulások, kezdeményezések. A rendszerváltás évfordulóján jól látszott, hogy mit emelt ki a politika, mi volt hangsúlyos benne, és korántsem azok a törekvések, vagy azok a mozgalmak, amelyek egyébként szerintem fontosak voltak; ha nem lenne internet, akkor se híre, se hamva nem lenne azoknak a csoportoknak és műhelyeknek. Amire azt is lehet mondani, hogy egyrészt szerencse, merthogy nyilván voltak azért benne balfékeskedések, meg az egész nem volt annyira jó, másrészt meg, inkább majd döntsék el 100 év múlva, hogy mennyire volt fontos, vagy kevésbé fontos ... Vagy simán csak hülyék voltunk. Például nagyon érdekes, hogy most a közelmúltban volt egy cikk a politikai pszichiátriáról, foglalkoztak az Inconnu¹-vel – arra kínosan vigyáznak, hogy a „Pálinkás” név ne szerepeljen ezekben a cikkekben. Bokrost² meg Molnárt³ emlegetik, olyan neveket beírnak az Inconnu csoport kapcsán, akiknek köze sem volt az egészhez – legalábbis a fontos időszakban –, tehát a rendszerváltás előtt semmiféleképp. De máshol is láttam, hogy mindenki a saját szája íze szerint tálalja ezeket a dolgokat. Nem fogok ezzel vitatkozni, mert az ő dolguk, csak én látom, hogy mit hallgatnak el.

Tudsz javasolni hiteles forrást, hogyha valaki tájékozódni akar ez ügyben?

Nem.

Tehát akkor az azért a másik oldalnak is a felelőssége valahol, hogy meghamisítjuk a múltunkat.

- 1 Az Inconnu csoport 1978-ban alakult Szolnokon. A nevét a cenzúra kijátszására létrejött „mail art” (postaművészet) egyik lényegi technikájáról kapta: a valódi címzett nevét a feladó helyére írták, címzettnek pedig egy nem létező személyt, így a küldeményt, mivel a címzett ismeretlen, azaz francia nyelven „inconnu”, a posta visszajuttatta a vélt feladónak. A módszer alkalmas volt arra, hogy a levelet megóvják a hatóságok általi felbontástól, mivel nagy valószínűséggel nem szerepelt rajta figyelni név.
- 2 Bokros Péter (1957–2017): magyar grafikusművész, az Inconnu csoport tagja.
- 3 Molnár Tamás (1955–): képzőművész, író, publicista, politikus, az Inconnu csoport tagja.

Valamit nem lehet meghamisítani. Vannak videók: Gulyás Jánosnak, a Gulyás testvéreknek az Inconnu csoportról szóló filmje,⁴ az szükségszerűen mindent tartalmaz, mert fölvetek velünk interjúkat. Ott nem az volt a cél, hogy valakit eltüntessenek belőle, de amikor már valaki a csoportot értékeli, akkor nem biztos, hogy teljes spektrumot mutat az olvasóinak. Ebben nyilván szerepet játszik az is, hogy a csoport tagjai a rendszerváltás után meglehetősen eltávolodtak egymástól. Annak a fajta összezártásgnak, ami meghatározta 1983-tól 1988-ig az életünket, vége lett, és ezt akkor mindenki másként értékelte. Én pontosan tudom, hogy engem hogy „tett tönkre” a rendszerváltás, hogy teljesen talajvesztettként jöttem-mentem ’89–90-ben, a vége – természetesen – alkoholizmus lett meg mindenféle hülyeség. Egyszerűen csak azért, mert azoknak a pajtásoknak, akikkel korábban együtt csináltuk a dolgokat, a fele elment politizálni, bementek a Parlamentbe, elkezdtek komolyak lenni; másrészt pedig az a politikai művészet, amit mi csináltunk, ’90 után súlytalanná vált, hiszen megjelentek újságok, megjelentek plakátok. Az a fajta dolog, amit mi korábban, és megint idézőjelben, de „az életünk meg a jövőnk kockáztatásával csináltunk” gyakorlatilag a politikai vicc kategóriájába volt sorolható. És akkor még erre rájött az „anyám, én nem ilyen lovat akartam”-szemlélet. Én arra emlékszem, hogy hogyan veszett össze a csoport, hogy hogyan veszem én össze Bokrossal és Molnárral Zsille Zoltán⁵ lakásán amiatt, hogy szerintük „én túlságosan SZDSZ-es szemüveget viselek”. Solt Otília⁶ a második anyám volt, és ők ezt a nagyon szigorú antikommunizmust hitték – és én is nagyon szigorú antikommunista voltam mindig, de miután voltak barátaink a *Beszélő*⁷ környékén, ahol azért voltak marxisták, anarchisták és baloldaliak, ez konfliktusok forrásává vált. Később, amikor a csoport a kilencvenes évek elején az Unióellenességgel tért vissza, azzal már nyilván nem tudtam egyetérteni, de azt is láttam és megértettem, hogy ők mást vártak a rendszerváltástól. Természetesen én is mást vártam: nem az lett, amit szerettünk volna. De ez nemcsak az Inconnu-re volt jellemző, hanem a Demokratikus Ellenzék más tagjaira is. Buda Géza,⁸ aki szintén a szamizdattal foglalkozott, szintén fölbukkant Csurka Pisták környékén. És ez nem egyedi, nem kirívó eset: mindenki másként lett megnyomva a rendszerváltás által.

Solt Otíliát említetted; egy Beszélőben találtam meg Nagy W. András⁹ megemlékezését rólad, rólad. Ő Solt Otília élettársa volt. És egy nagyon meleg hangú szöveget írt rólad, talán az a címe, hogy Az ezred fia.

Igen, és azzal kezdődik, hogy amikor becsöngettem, elhatározta, hogy kiszúrja a szemem néhány szamizdattal, de aztán nem sikerült leráznia. Én nagyon sokat tanultam tőle, egyébként Otíliától is, biztos, hogy a politikai felfogásomban vagy éleslátásomban vagy ébredésemben ez a két ember

4 GULYÁS János, *Ismeretlenek. Az Inconnu Csoport I–III*, 2005.

5 Zsille Zoltán (1942–2002): szociológus, a demokratikus ellenzék tagja.

6 Solt Otília (1944–1997): szociológus, politikus, a Szegényeket Támogató Alap, a Szabad Kezdeményezések Hálózata, a Szabad Demokraták Szövetségének alapító tagja.

7 *Beszélő*: liberális politikai és kulturális folyóirat. 1981 októberétől 2012 decemberéig jelent meg, a ’80-as években végig szamizdatként.

8 Buda Géza: a demokratikus ellenzék tagja.

9 Nagy W. András [Nagy András] (1943–1993): a *Beszélő* szerkesztője.

nagyon nagy szerepet játszott. Egyrészt András is SZETA¹⁰-alapító volt, és persze *Beszélő*-szerkesztő is és szamizdatos: három fontos dolgot kaptam tőlük: a szociális érzékenységet, jó értelemben vett liberalizmust és nagyon határozott antikommunizmust.

Hogy jutottál el hozzájuk, hogyan kerültél közel egyáltalán ehhez az egész közeghez?

A '80-as évek elején Szegedre költöztem, mert összevesztem a szüleimmel. Akkor már képzőművész akartam lenni, kirúgtak vagy kirúgattam magam a vendéglátó szakközépiskolából, rajzolni jártam, azt gondoltam, hogy majd hatalmas nagy művész leszek. Elköltöztem otthonról, és Szegeden elkezdtem járni egy képzőművész körbe a vasúton, sőt a Cs. Pataj Mihály¹¹ által vezetett képzőművész körbe rajzolni. Ott összeakadtam egy-két fazonnal, többek közt Benda Balázssal¹² is. Üldögéltünk, rajzolgattuk a modelleket, a Széchenyi téren volt a műterem, aztán amikor vége lett a rajzórának, kimentünk és beszélgettünk, hogy mekkora baromság ez az egész, és hogy nem ezt kéne csinálni, és akkor megalapítottuk az *Elvetélt Stúdió* nevű képzőművész csoportot. Ami megpróbált vagy szeretett volna olyan lenni, mint az egykori *Vajda Lajos Stúdió*,¹³ és mi is egy ilyen dadaista képzőművész csoportként működünk Szegeden. És jól is működünk, mert teljesen eszetenek voltunk, tehát utcai kiállítást tartottunk meg magángalériában rendeztünk performanszt. Bernáth/y Sándorral¹⁴ is volt közös akciónk az Ifjúsági Házban. Ez egy zárt kör volt, hiszen Szegeden volt 40–50 ember, akit ez érdekelt, de ebbe már a szegedi punkok, a baráti körünk és a közönség is beletartoztak. Akkor már zajlottak az eljárások; '83 márciusában mi mint képzőművész csoport azt gondoltuk, hogy meg kéne rendesen emlékeznünk március 15-éről. Már 14-én este kimentünk és mécesst helyeztünk el a Kossuth-szobornál, és akkor már megtaláltak bennünket a rendőrök. Másnap reggel – mivel március 15-e, akkor még munkanap volt – dolgozni mentem (a Szeged Nagyrúházbán voltam kirakatrendező), éppen a mezőgazdasági bolt kirakatát rendeztem, amikor jött Benda Balázs, hogy most megírja a 12 pontot (ő is a képzőművész csoport tagja volt, tehát napi 24 órában együtt voltunk), de kettő nem jut eszébe, mondtam, hogy jó, akkor majd én kitalálok még kettőt. Mondtam neki két pontot, majd kiment a térre, ahol indigóval öt–nyolc példányban lemásolta ezt a tizenkét pontját, aztán a város néhány pontján kiragasztotta (a Somogyi Tejivóban, a JATE Klub-ajtájára). Ennek aztán hirtelen rendőrségi házkutatás, kihallgatás, bevitel, vegzálás lett a vége. Pert is indítottak Benda ellen, az eljárás végén pedig kitiltották az ország összes középiskolájából. A tárgyalásra viszont lejött Haraszti Miklós,¹⁵ a *Beszélő* szerkesztője, és ott, a tárgyalás szünetében beszélgettünk; a tárgyalás után pedig elmentünk kávézni, fagyizni, dumálgatni. Mi elmondtuk, hogy mi az az *Elvetélt Stúdió*, hogy mit gondolunk a dolgokról, közben pedig kiderült, hogy Hajas Tibor,¹⁶ aki számunkra egy idol volt, Harasztnak jó haverja. Ez a mi szemünkben

10 Szegényeket Támogató Alap (SZETA): 1979 októberében alakult magyar illegális civilszervezet.

11 Cs. Pataj Mihály [Pataj Mihály] (1921–2008): magyar festő, grafikus és művésztanár.

12 Benda Balázs (1965–1992): író, képzőművész.

13 Vajda Lajos Stúdió: 1972-ben hozták létre fiatal művészek. Jeles alapítói: feLugossy László, ef Zámbó István, Matyófalvi Gábor, Holdas György, AKNay János. Fő célja kortárs művészek alkotásainak bemutatása.

14 Bernáth Sándor (Bernáth/y Sándor [bernát ipszilon sándor] (1949–2012): alkalmazott grafikus, festő, zenész.

15 Haraszti Miklós (1945–): író, újságíró, politikus, a *Beszélő* szerkesztője.

nagy dolog volt, hogy ismerte őt a Hajas Tibi, szóval így megismerkedtem Harasztival. Ha a Vajda Lajos Stúdióknak volt valami kiállítása vagy akciója, gyakran jártam ki Szentendrére, és egyszer Pesten összefutottunk Harasztival, ő vitt el engem a Komjádi Béla utca 3.-ba, ahol Solt Ottília meg Nagy András lakott. Bemutatott nekik mint egyrészt hatalmas nagy művészt, másrészt mint a Dialógus Békecsoport¹⁷ aktivistáját plusz a szegedi punkok barátját: így kerültem ebbe a társaságba. Solt Ottíliánál akkoriban minden délután volt három-négy ember, bejárt hozzá Krassó György,¹⁸ Gadó György;¹⁹ jöttek-mentek az elmebetegek a lakásban. Aztán, még '83-ban mentem le Szegedre egy pesti túráról, akkor már a lakásban ott voltak a rendőrök. Két év alatt volt három-négy házkutatás, sajtórendészeti vétség miatt. Eljárás is indult ellenem, mert végül azzal sikerült befeketíteniük, hogy a szitanyomtatáshoz használt festéket a munkahelyemről loptam. Ezt meg is írták a *Délmagyar* című újságban: „P. Róbert fiatalkorú a munkahelyéről, a Szeged Nagyáruházból festékeket és sniccert tulajdonított el, ellene eljárás indult”. Az volt a cikk címe, hogy *Munkahelyéről lopott*. A házkutatások és az eljárás után gyakorlatilag kitiltottak Szegedről, akkor kerültem föl Pestre, és akkor kezdődött el a pesti életem, aminek még mindig nem volt köze az Inconnu-höz.

16 Hajas Tibor [Frankl Tibor, „Biki”] (1946–1980): képzőművész, performer, költő, filmrendező.

17 Dialógus békecsoport: független, ellenzéki békemozgalom a '80-as években.

18 Krassó György János (1932–1991): a szocializmus értelmiségének közismert ellenzéki szereplője, 1986-tól a Szabad Európa Rádió munkatársa.

19 Gadó György (1930–): újságíró, fordító, politikus.

Ahogy mondtam, Solt Ottília és Nagy András a Komjádi Béla utcában lakott, ami merőleges a Frankel Leó útra. A Frankel Leó úton lakott Galántai²⁰ meg Klaniczay Juli.²¹ Ott volt az *Artpool Letters*.²² Haraszti felvitt egyszer Galántaiékhoz, akkor kaptam tőle „Poolokat”, és én is vittem nekik *Elvetélt Stúdiós* anyagot. '84-ben, amikor a Fiatal Művészek Klubjában megrendezték a *Magyarország a tiéd lehet* című kiállítást, az Inconnu csinált egy olyan képet (az Inconnu valamelyik tagja, talán Bokros vagy Molnár), amin egy vörös rajzlap teli volt verve vörös szögekkel, és rajta volt Magyarország térképe. Én meg ettől teljesen függetlenül csináltam egy olyan alkotást, ami Magyarország térképe volt, egy vörös rajzlap vörös rajztáblán, de Magyarország térképébe be volt építve egy konyhai óra – *Hung Alarm* volt az alkotás címe (még megvan Galántainál) –, tehát fel lehetett húzni Magyarország térképét, és akkor 60 percenként megszólalt az ébresztő, vagyis az alkotás. Galántai ezeket egymás alá rakta a kiállításon az FMK-ban, és amikor álltunk ott, kiderült, hogy ők az Inconnu, akikről én már olvastam a *Beszélőben*, én meg vagyok a Pálinkás Róbert Szegedről. Megettünk egy bablevest (az FMK-ban az egy kultikus étel volt) és megittuk az alkoholokat, és nagyon összebarátkoztunk. Bokros Peti meg Molnár meg Serfőző meghívott²³ hozzájuk, a Völgy utca 29/a-ba, akkor ők ott laktak, én kimentem hozzájuk beszélgetni: egy hét múlva már kitalálták, hogy legyek én is az Inconnu tagja. Innentől kezdve – mondhatnánk azt is, hogy máig az Inconnu tagja vagyok –, de hát természetesen Inconnu már nincsen. De mégis megkezdődött egy hosszú éveken át tartó nagyon mély és nagyon aktív barátság, együttélés, együttműködés: közös eszetenkedés. Mindent, a kopjafáig bezárólag mindent együtt csináltunk

Közben azon gondolkodtam – csak közbevetőleg –, hogy most, ahogy így elmeséled, többé-kevésbé viccesnek tűnik az, hogy megvádolnak, mondjuk, festéklöpással. De amikor benne vagy egy ilyen helyzetben, amikor még nem látod, hogy ennek lesz egy külső nézőpontja, akkor ezt hogy élted meg? Illetve, a környezeted hogy élte meg? Mégiscsak ott van az újságban. Tudtad már akkor is távolról szemlélni?

Hát azért nem, 17 éves koromban ... tudod, amikor rád törnek reggel ötkor a rendőrök, és jönnek, hogy házkutatási parancsuk van, és aztán fölforgatnak mindent a lakásban, minden cuccodat összepakolják és kihallgatnak ... Azért az nem egy jó trip. Akkor mi már nem szerettük a rendőröket, naponta beléjük futottunk, ha üldögtünk a Széchenyi téren vagy a zenélő szökőkútnál a punkokkal, tehát pontosan tudtuk, hogy miért igazoltatnak bennünket, meg miért szórakoznak velünk. Mindenesetre egy kicsit azért én is megijedtem az első házkutatásnál, hogy mi lesz. De aztán a másodiknál meg a harmadiknál már az ember úgy van vele, hogy oké, rendőrök, jól van, csináljátok. Miután fiatalok voltunk és azt gondoltuk, hogy ez a dolog, amit csinálunk, ezzel jár, különösképpen nem tántorított el minket. Persze az anyukám olvasta, vagy nagyapám hallott arról, hogy a *Délmagyarországban* ez van, nyilván járt nekik az újság, nyilván gáz volt meg ciki volt. Ezek az ügyek korántsem voltak könnyűek, de ez akkor engem leginkább megerősített az álláspontomban vagy

20 Galántai György (1941–): képzőművész, a Balatonboglári Kápolnaműterem eseményeinek szervezője, az Artpool Művészetkutató Központ alapítója.

21 Klaniczay Júlia (1954–): művészettörténész, szerkesztő, fordító.

22 *Artpool Letters*: 1982 és 1985 között működő szamizdat kiadvány.

23 Serfőző Magdolna: képzőművész, szerkesztő, az Inconnu csoport tagja.

a törekvéseimben. Nyilván nagyon érdekes kérdés, hogy ha bevittek volna a házkutatás után és jól megverték volna... Az az igazság, nekem nagyon nagy szerencsém volt, hogy sosem próbáltak meg beszervezni, azt hiszem, annyira elmebetegnek tartottak, vagy annyira elmebeteg voltam tényleg, hogy nem lettem volna alkalmas arra, hogy hálózati személy legyek. Persze a környezetemben beszerveztek embereket, tudok róla. Volt egy szentesi haverom, akit bevittek egyszer valamiért Szegeden. Mesélte neki a rendőr, hogy képzelje el, itt volt a Pálinkás és elmagyarázta nekik, hogy mi is az akcióművészet:

hogy rendben van, hogy maga itt a rendőr, de mit csinálna, ha itt lenne a kihallgatósobában egy vödör festék meg egy telefon, a rendőr azt mondta: nem tudjuk. És akkor a Pálinkás azt mondta, hogy hát akkor én fogom a telefont, belemártanám a vörös festékbe, és beleszólnék, hogy halló, halló.

És ez annyira riasztó volt a rendőr számára, hogy azt gondolta, örült vagyok. Sajnos én egyáltalán nem emlékszem erre az egészre, csak a haverom mesélte, hogy ezt mesélte neki a rendőr. De ahogy magamat ismertem, azért kitélt tőlem. Tényleg kerestem a bajt, egyáltalán nem zavart, hogy provokálom a rendőröket, így aztán az életünk egy nagy része semmi másról nem szólt, mint hogy az államhatalmat próbáltuk egy kicsit támadni, provokálni, megkarcolni, sebet ejteni rajta, belerúgni, és mindent, amit csinál velünk, azt a politikaművészet dokumentumaként használni, kiállítani. Ez nagyon jó hivatal volt, ez a Politikai Művészet, szerintem nagyon fontos része volt – ha lehet azt mondani – a magyar nyolcvanas évek avantgárdjának. Mert az igaz, hogy voltak az avantgárd művészek, akiknek nagyon jó dolgaik voltak. De az, hogy valaki így taposson bele, így menjen neki a dolognak! Mi azt mondtuk, hogy oké, rendben, mi megpróbáltunk művészek lenni, de ti nem hagyjátok, akkor tessék! És ez benne is van az egyik Inconnu-kiáltványban, hogy a ceruza mozgása a test mozgásához képest lóf***. Az akcióművészetéről szóló kiáltványunkban szerepel ez a gondolat: jó, hogy firkálgatunk, de ennek nincs a huszadik század végén vagy a nyolcvanas évek elején jelentősége, a művészetnek másról kell szólnia: ezt írtuk és állítottuk akkoriban. Ez jól működött: a rendőrséget művésztársaknak nyilvánítottuk, innentől kezdve minden, amit ők csináltak velünk, azt művészeti projektként kezeltük és értékeltük. Szerintem – de ezt is majd az utókor megmondja – nagy baromság volt, de akkor nagyon fontosnak tartottuk. Ennek persze az lett a vége, hogy ki is rekesztettük magunkat a kortárs magyar művészek táborából. Volt egy-két barátunk, a Xertox csoport,²⁴ Fenyvesi-Tóth Árpai,²⁵ Tóth Gábor,²⁶ volt valamilyen viszonyunk Galántaiékkal meg a mail arttal, de például az INDIGÓ csoporttal,²⁷ Erdély Miklóssékkal,²⁸ Hegyi Lórándékkal,²⁹ akik az új

24 1982–1992 közt működő képzőművészcsoport. Léway Jenő, Regős Imre és Świerkiewicz Róbert alapította. A Xertox elnevezés a xerox és a toxin sokszorosítási eljárások nevéből származik. Tevékenységük leginkább a hazai mail art törekvésekhez kapcsolódik.

25 Fenyvesi Tóth Árpád (1950–): képzőművész, a mail-art egyik jelentős hazai képviselője, grafikai mellett dadaista objektumokat készít.

26 Tóth Gábor [szignója: G. Tot] (1950–2019): világhírű magyar grafikus és festőművész.

27 INDIGÓ csoport: 1978–1986 közt működő, Erdély Miklós által vezetett képzőművészeti csoport. Neve az interdiszciplináris gondolkodás rövidítéséből ered, s egyben az indigóra mint képzőművészeti médiumra is utal.

28 Erdély Miklós (1928–1986): építész, író, költő, képzőművész, filmrendező, teoretikus. Az akcióművészet, az environment és a koncept art jeles képviselője.

szenzibilitást csináltak, mi semmiféle közösséget nem vállaltunk, mint ahogy ők sem velünk. Így egy burkot építettünk, egy hidat is felégettünk, ami bennünket az akkori magyar művészek táborába sorolt volna. Kizártuk magukat, de ez tudatos dolog volt.

Abban, hogy avantgárd csoportként gondoltatok magatokra, van egy másik furcsaság. Ha tisztán csak elméletileg nézzük, az avantgárd, legalábbis a történeti avantgárd, a hagyományokkal való szembenállásról szól. Miközben az Inconnunak a tevékenysége nagyon is összefügg egy konkrét emlékezetpolitikai eseménnyel: '56-ra, és '56 emlékezetére gondolok.

Mi leginkább az avantgárdnak azzal a gondolatával azonosultunk, amit például Günter Brus³⁰ és a bécsi akcionisták műveltek. Az volt számunkra a minta, Brust úgy forgattuk, mintha muszáj volna, és minden mondatát tudtuk. Ennek megvolt az előzménye, csak szerintem a politikai szerepvállalással mi kizártuk magunkat a művészeti életből, úgy érzem. Mert ők azért nem mentek el igazán radikális irányba, de ez talán ilyen kelet-európai sajátosság, és ezzel azért szembesültünk is egyébként. Nagyon furcsa volt, amikor az ember kikeveredett nyugatra ('89-ben volt először), mi valamikor azt gondoltuk magunkról, hogy ez egy fontos dolog, amit művelünk, vagy érdekes vagy értékes. És azt láttuk, hogy nem. Nem voltunk fontosak. Persze lehetett ránk mutogatni, hogy vannak ilyen furcsa dolgok, meg ilyen furcsa törekvések, meg ez a furcsa csoport. Jellemző volt, hogy amikor Magyarországra jött egy nyugati tévéstáb, hogy a Demokratikus Ellenzékkel forgasson, akkor általában hozzánk is eljöttek. És akkor nekünk például nyomtatni kellett, vagy meg kellett mutatni azt, hogy hogy készül a szamizdat: jól nézett ki az anyagaikban. Volt egy olyan eset is (valamikor '83-ban vagy '84-ben), hogy egy francia srác forgatott Kőszeg Ferencnél³¹ egy házibuliban, ahol ott volt az egész Demokratikus Ellenzék. Oda mi vörös kötéllel összekötözött kézzel érkezünk, még emlékszem, hogy a liftben kötöttük össze magunkat, és mindenki nézte, hogy fú, kik ezek az állatok, ezzel már nem nagyon tudtak mit kezdeni.

Persze most már így ötvenen túl az ember tisztábban látja, hogy mi volt, amit csinált, amit nagyon fontosnak tartott. Most lehet, hogy én sem érteném, és azt gondolnám, hogy ez fiatalos baromság vagy ilyen punkos cucc, amit csináltunk.

Mert valószínű, hogy nehéz eldönteni, hogy ezt művészileg gondoltátok érvényesnek akkor vagy politikailag volt érvényes. Egy olyan dologban, ahol ez a kettő ilyen módon szétválaszthatatlan, mint ahogy a ti munkátokban, akkor tényleg nehéz.

Éppen, hogy nem. Az nagyon fontos, hogy minket ebbe a „politikaművészetketrecbe”, pontosabban szerepbe belekényszerítettek. Akkor, amikor az Elvetélt Stúdió Szegeden kiállítást tartott,

29 Hegyi Lóránd (1954–): magyar művészettörténész, egyetemi tanár. Kutatási területe a 20. század közép-európai és egyetemes művészettörténet, ennek elmélete, valamint a modern műalkotások interpretációja.

30 Günter Brus (1938–): osztrák képzőművész, író. Otto Muehllel és Hermann Nitsch mellett az osztrák akcióművészet legjelentősebb képviselője, teoretikusa.

31 Kőszeg Ferenc (1939–): szerkesztő, tanár, politikus. A demokratikus ellenzék tagja, részt vett a szamizdatok szerkesztésében, terjesztésében. A Szabad Kezdeményezések Hálózata, majd a Szabad Demokraták Szövetsége alapítója. 1989-ben a Magyar Helsinki Bizottság egyik megalapítója, majd első elnöke.

abban nulla politika volt. Az alkotásainkban semmi politikus nem volt. Az Inconnu csoport régi dolgaiban, még a szolnokiakban, akcióművészeti dolgaiban, abban sem direkt politizálás volt – persze az Inconnu csoport performanszai az egyén kiszolgáltatottságát mutatták fel – de ha én visszaemlékszem az én rajzaimra vagy festményeimre, például a Henry Kissinger-sorozatomra, abban sem volt semmi politika, semmi rendszerellenesség. Azok még műalkotások voltak, azt mondanám, lehet azon gondolkodni, hogy jó, vagy kevésbé jó műalkotások. A Szeged Nagyáruházban, ahol dolgoztam, munkatársam, kollégám volt Popovics Lőrinc,³² aki most már egy nagyon befutott szobrász, Szegeden köztéri szobrai vannak, nemzetközi pályázatokra hívják, és arra emlékszem, hogy volt egy festményem, amire azt mondta, hogy ez egy „teljes műalkotás”, „igen, ez kész, mehet a boltba”. Tehát voltak olyan dolgaim, amik a művészet határán kullogtak, de legalábbis műalkotásnak voltak tekinthetők. És Benda Balázs grafikai és festményei is műalkotások voltak. Az, hogy a hatalom fellépett ellenünk már Szegeden is – és aztán Pesten meg különösen –, bennünket az tolt, taszított abba az irányba, hogy jó, ha a hatalom így áll hozzánk, akkor a mi válaszuk is erre megfelelő lesz. Nem az, hogy elhallgatunk, nem az, hogy nem csinálunk semmit, hanem akkor innentől kezdve vagyunk mi, meg vagytok ti, mármint ők. A politikai művészet részünkről nem választott művészeti irányzat volt, hanem ránk kényszerítették.

Tehát az elsődleges célotok a műalkotások létrehozása volt, és ennek a hozadéka volt az, hogy ezt politikai cselekvésként értelmezték, és amikor ez beindult, akkor kiderült, hogy más lehetőség nincs ebben a diszkurzusban számotokra, csak ez.

Igen, ez egy öngerjesztő folyamat volt, mint egy örvény, amibe belekerültünk, és akkor már sodródtunk lefelé. És onnantól kezdve, hogy a rendőrség házkutat nálad és lefoglalja a műalkotásaidat, onnantól kezdve nem tudsz másként létezni, mint hogy akkor menjetek a p***ába, akkor legyen így. Visszatérve '56-ra: én 1956-ról először objektív értékelést Nagy Andrásról hallottam, rendszeresen föl jártam hozzá a Komjádi Béla utcába és beszélgettünk. Korábban nem hallottam, nem olvastam róla, nyilván nem tanították, de otthon sem volt téma 1956. Nagy András nagyon sokat mesélt erről, aztán amikor megismerkedtünk Krassóval, akkor felvállaltuk azt, hogy volt itt egy magyar forradalom, amit megpróbálnak kitörölni az emlékezetünkből, és akkor ez számunkra iránytű kell, hogy legyen. Ez nem azt jelenti, hogy innentől kezdve minden alkotásunk 1956-ról szól, de az biztos, hogy az, hogy ezt életben tartsuk, emlékezetben tartsuk, emlékeztessünk rá úton-útfélen, innentől kezdve feladatunk volt. És ezért, amikor létrejött az Artéria Galéria – ami a Lajos utca 142. 7. emelet 39.-ben volt, Molnár Tamás lakásában – voltak '56-os megemlékezések, de közben azért voltak olyan kiállítások is, amelyek nem politikai művészetről szóltak: magyar avantgárd plakátkiállítás, lengyel plakátkiállítás, a '80-as évek elején például nagy kultúrbotrány tört ki Ezra Pound *Cantók* című darabja miatt, ilyesmikkel is foglalkoztunk. De persze, egy illegális galériát fenntartani és ott kéthetente kiállítást tartani, az már önmagában politikai gesztus. Így történt, hogy az első nyilvános megemlékezés 1956-ról, tehát amikor meghirdettünk és mindenki odajöhetett, az a Lajos utca 142.-ben volt. A demokratikus ellenzék korábban meg-megemlékezett szűk körben vagy zárt körben '56-ról, de meghirdetve, az ott történt '85. október 23-án.

32 Popovics Lőrinc (1953–): szobrász.

Nem '86-ban?

Nem. Azért tudom, hogy '85 volt, mert én katonaruhában voltam, és ebből is nagy botrány lett. '84-ben vittek el katonának, én pedig '85. október 23-ra megszöktem; ez egy hosszú történet. Ezen a kiállításon ott volt Halda Alíz,³³ ott volt Fónay Jenő,³⁴ Krassó, ott volt Pákh Tibor,³⁵ voltak '56-osok, ott volt Maléter özvegye, és emlékszem, hogy a kiállításra Kardos Sándortól,³⁶ a Horus-archívumos³⁷ operatőr Kardos Sándortól kaptunk fekete-fehér képeket '56-ról, amiket fénymásolva felnagyítottunk, és azok voltak kirakva, tehát korábban nem látott '56-os képeket lehetett ott megnézni. Nagyon sokan voltak, és akkor már láttuk azt, hogy számunkra ez egy nagyon fontos dolog, és ezért aztán 1986-ban már nagyobb léptékben gondolkodtunk, ez volt az a pályázat,³⁸ a *Harcoló város* kiállítás, aminek Timothy Garton Ash,³⁹ Danilo Kiš,⁴⁰ Susan Sontag⁴¹ voltak a védnökei. És később jöttek a kopjafák, az első kopjafa '88-ban, illetve '89-ben a 300 kopjafa a Rákoskeresztúri köztemetőben. Nem azt mondom, hogy „kattunk volt”, de nagyon fontos volt, és nagyon hangsúlyos volt 1956 az Inconnu csoport számára. És persze érdekes belegondolni, hogy mi van akkor, hogyha nálam nincs házkutatás '83-ban, ha nem száll ránk a rendőrség itt Pesten a '80-as évek elején, ha nincsenek állandóan ezek a házkutatások, meg ha hagynak bennünket élni, hogy akkor mi lett volna belőlünk vagy a csoportból, hogy jegyeznék-e vagy lenne-e még nyoma annak, amit mi csináltunk. Ez valóban kérdéses, mert ott van Benda Balázs, aki aztán 1990-ben kiugrott az ablakon, és aztán meghalt, miközben éppen fölverték a Fiatal Művészek Stúdiójába.

A Chicago és környéke című lapban találtam meg ezt a felhívást, '86. október 23., Nekem nagyon furcsa, hogy ott van, hogy te vagy az egyik, akiknek küldeni kell a pályamunkát.

Igen.

És ott van a címed is.

Igen. Pálinkás Róbert, Pilisborosjenő, Patak utca 8.

33 Halda Alíz (1928–2008): író, tanár, ellenzéki aktivista, Gimes Miklós özvegye.

34 Fónay Jenő (1926–2017): 1956-os szabadságharcos, a Széna téri ellenálló csoport helyettes parancsnoka. A Politikai Foglyok Országos Szövetsége (Pofosz) alapítója.

35 Pákh Tibor (1924–): jogász, műszaki fordító, politikai fogoly, kommunizmusellenes aktivista.

36 Kardos Sándor (1944–): Kossuth- és Balázs Béla-díjas magyar operatőr, rendező, fotográfus.

37 Horus-archívum: Kardos Sándor privátfotó-gyűjteménye.

38 Az Inconnu független művészeti csoport és az ABC/Arteria szamizdat kiadók képzőművészeti pályázatot hirdettek az 1956-os magyar forradalom 30. évfordulójának tiszteletére *A harcoló város* címmel.

39 Timothy Garton Ash (1955–): brit történész, szerző és kommentátor. Az Oxfordi Egyetem európai tanulmányainak professzora. Munkásságának nagy része Közép- és Kelet-Európa késő újkori és kortárs történetével foglalkozott.

40 Danilo Kiš (1935–1989): magyar-zsidó származású (szerb) író.

41 Susan Sontag (1933–2004): amerikai író, filmrendező, médiateoretikus, aktivista.

Pilisborosjenő, Patak utca 8. Úgy van. Észrevettem, hogy a lakcímelek fontosak neked, mindent tudsz fejből. Itt az interjúban is rengeteg pontos címet mondasz, sok év távlatából, gondolkodás nélkül.

Igen, még mindig megjegyzem a rendszámokat, amiket a környékünkön látok, és még mindig tudom azt, hogy ezt az autót valahol már láttam az elmúlt 24 órában. Ez az akkor keletkezett üldözési mániának a része, ezek az információk nagyon belém égnek. A barátaim szoktak ezzel szórakozni, hogy bármerre sétálok velük, rámutatok a házakra, és elmondom, hogy ki lakott itt, vagy ilyesmi. Nemrég jöttem rá, hogy igazából az az elmebaj, hogy én azt gondoltam, hogy ez normális. Hogy természetesnek veszed azt, hogy üldözési mániád van és üldöznek, természetesnek veszed, hogy megjegyzel ilyen dolgokat. Ez egy nagyon furcsa kelet-európai dolog, és ezzel nyilván más nem tudna mit kezdeni.

Még egyet szeretnék kérdezni '56 emlékezetével kapcsolatban. A '87-es Beszélőben közölték Szilágyi Sándor⁴² és Krassó vitatáját '56 kapcsán.

Nagy Jenő⁴³ lakásán volt, igen, és én szóltam hozzá.

Igen, te szóltál hozzá. Emlékszel rá, hogy mi volt az, ami bosszantott? Én elolvastam ezt a Szilágyi Sándor-szöveget. Sejttem, hogy mi bosszantott, de érdekelne, hogyan emlékszel rá.

Igen. Akkor azt mondta, hogy egy kicsit szakadjunk most már le 1956-ról, más a fontos, más kihívások, más feladatok, más scope-pal kellene tenni-venni. És miután ez egy '56-os megemlékezés volt (Nagy Jenőnél, kint, a Kalászi út 48.-ban), én akkor azt gondoltam, hogy ez hülyeség. És hogy értem én, hogy a Saci azt gondolja, hogy a fiatalok számára ez már nem mond semmit, nincsen üzenete 1956-nak, de én meg azt gondoltam, hogy van. Mi pont azon vagyunk, hogy legyen. Tehát, hogy addig, amíg 1956 nincs helyre rakva, addig nem kéne lemondanunk róla.

Azóta újraolvastad ezt?

Nem.

Nem? Pedig kíváncsi volnék, hogy most hogyan látod, mert én most olvastam el az előbb, és érdekes dolgokat mond tulajdonképpen, és kifejezetten összetetten látja a dolgot. Nem mintha egytértenék vele, de kíváncsi vagyok a véleményedre.

Vélhetően, tényleg összetett ez. Ha megnézzük, azért a vita egy kicsit a Demokratikus Ellenzékről is szól, hogy miközben Krassó meg mi rákattantunk 1956-ra, azért mások mást tartottak az egész demokratikus mozgalmakban fontosnak. Ki Lengyelországot, ki a szolidaritást, ki a baloldali értékek továbbvitelét, ki a munkás igazgatást; és még mindig azt gondolom egyébként, hogy szerintem

42 Szilágyi Sándor (1954–): fotográfus, fotótörténész, irodalmár, történész és lapszerkesztő. A rendszerváltás előtti demokratikus ellenzék tagja.

43 Nagy Jenő (1952–): filozófus, újságíró, szerkesztő. A rendszerváltás előtti demokratikus ellenzék tagja.

még mindig van dolgunk 1956-tal. Merthogy még mindig nem kellőképpen tiszta, és természetesen nincs rá szükség, hogy mindenki egyféleképpen értékelje, de biztos, hogy nem áll rendelkezésünkre még mindig minden adat, és az a probléma ezzel, hogy a rendszerváltás utáni magyar emlékezetpolitika is egy politikai rendszert szolgál. És még az is biztos, hogy lehet, hogy voltak olyan 56-osok vagy '56-tal foglalkozó emberek, akik azt gondolhatták, hogy lehet, hogy Szilágyi Sándornak igaza van, de akkor, '87 október 23-án én azt gondoltam, hogy nincs. És ennek hangot is adtam, azt hiszem.

Többször említetted a demokratikus ellenzékkel való kapcsolatokat. Olvastam néhány interjút, ami mintha az Inconnu és a demokratikus ellenzék közötti társadalmi eredetű konfliktusról számolna be.

Volt ilyen. Az az igazság, hogy mi a vidéki hülye gyerekek voltunk, miközben a demokratikus ellenzék tagjai jobbára budai, okos, jól szituált értelmiségiek voltak. Mi mászt képviseltünk, nem voltunk olyan szinten kiművelt emberfők, nem beszéltünk annyi nyelven, nem olvastunk annyit, és a gondolataink nem sok ezer oldal filozófiai, szociológiai tanulmány olvasásában gyökereztek, hanem saját magunkból. Volt egy ilyen konfliktus, igen. A demokratikus ellenzék prominensei ösztöndíjjal voltak Amerikában meg mindenfelé, mi meg útlevelet sem kaptunk, és minket büntettek meg szamizdat-nyomtatásért. Az ellenzék természetesen vigyázott arra, hogy ne legyen túl hangsúlyos ez a konfliktus, leginkább a vége felé erősödött fel. Például a Szabad Kezdeményezések Hálózatának⁴⁴ megalakulásakor az Inconnu-s barátainkkal megírtuk azt, hogy ez egy hamis és rossz kiválasztása volt azoknak a csoportoknak, amelyeket képviselt a Szabad Kezdeményezések Hálózata (amiből az SZDSZ is lett), úgyhogy már '88-ban kiszálltunk ebből a testületből. Ez már az a folyamat volt, amiről beszéltem, hogy hogyan állt fejre az ember '88–89-ben.

Noha nyilván a demokratikus ellenzéknek is volt egy erre nyitott része, éppen Solt Ottíliaék.

Persze, meg kell nézni a SZETA-t,⁴⁵ csak azt mondom, hogy volt az úgynevezett „Politikai Bizottság” az ellenzékben: Kis Jancsi,⁴⁶ Kőszeg, Bence Gyuri.⁴⁷ Akik azért nem nyomdafestékezték, nem stencilfestékezték össze a kezüket. Ráadásul többen az MSZMP-ből érkeztek, és éppen ők, az elhajlók lettek a demokratikus ellenzék nagyjai. Úgyhogy velük azért egy kicsit más volt a viszony. Persze, ezzel nem is akartunk mit kezdeni, hiszen nekünk '56-ból sem a Nagy Imre-i bénázás volt a hangsúlyos, hanem inkább a pesti srácok. Ez most sajnos lejáratott dolog, de tény, mi inkább a Corvin-köz vonalához tartoztunk, tehát nem a „békés útkeresés”, „demokratikus hagyományok”, hanem a Molotov-koktél és a géppisztoly állt inkább közel az Inconnu-höz.

Egy kicsit részletesebben a Nagy Imre újratemetésében játszott szerepekről szeretnék kérdezni.

44 Szabad Kezdeményezések Hálózata, a Szabad Demokraták Szövetsége elődszervezete.

45 Szegényeket Támogató Alap.

46 Kis János (1943–): liberális filozófus, az SZDSZ alapító tagja és első elnöke. Lukács György marxista filozófus tanítványainak (a budapesti iskolának) a tanítványa.

47 Bence György (1941–2006): egyetemi tanár, filozófus, Lukács György tanítványa.

Nagy Imre újratemetésében az Inconnu semmilyen szerepet nem játszott. Ami kapcsolódik ehhez, az a kopjafa volt, amit '88. június 16-ára csináltunk, és amit a felállítás előtt elvitt a rendőrség. Nagyon sokat dolgoztunk vele, egy hétig voltunk kint Nagy Jenőnél a Kalászi út 48.-ban, a Római-parton, farigcsáltuk, és sokat vacakoltunk vele, kiégettük meg mindenféle dolgot csináltunk. Nagyon vigyáztunk arra, hogy ne rontsuk el a feliratot rajta. Azt hiszem, hogy „Pro Patria” van ráírva. (Mert az Inconnu mindig mindent elrontott, betűhibák voltak az összes szamizdatban meg az összes címlapon, meg mindenhol, amit csináltunk.) Állandóan elbénáztuk, de ezt aztán megnéztük százszor, „jó, akkor most ez nem lesz elrontva”, és nem is rontottuk el. Amikor ezt elvitték, meghirdettük, hogy a következő június 16-ra szeretnénk kopjafával megtölteni az egész parcellát. Gyűjtést indítottunk, akkor még szó se volt újratemetésről – talán megalakult már akkor a Történelmi Igazságtétel Bizottság, de akkor még semmit nem lehetett tudni, legalábbis mi nem tudtunk róla semmit sem. Akkor a Magyar Televízióban dolgoztam, és még azt is elintéztam, hogy a Képűjságban megjelenjen, hogy van egy ilyen gyűjtés. Nagyon sokan belelkesedtek, elég jól be is indult a gyűjtés: arra emlékszem, hogy Király Béla⁴⁸ például ezer dollárt adott erre a dologra. Molnár Tamás édesapja erdész volt valahol Mohács környékén, onnan vettük a fát, nagyon sok volt, két IFA teherautóra fért föl az a rengeteg oszlop, és az volt a cél, hogy minél többféle legyen az alakja a kopjafának. Mi kitaláltuk, hogy megcsináljuk ezeket a kopjafákat, de nem beszélünk senkivel, nem kértünk engedélyt senkitől, nem is egyeztetünk senkivel. És sokan nem is nagyon örültek neki. Közben elhangzott a beszéd, hogy '56, az népfelkelés volt, beindultak a politikai folyamatok Magyarországon, megalakult a Történelmi Igazságtétel Bizottság. Valamikor '89-ben, amikor már eldöntöttük, hogy még június 16-ára felállítjuk a kopjafákat, csak akkor ültünk le beszélni a TIB-bel. Benne volt Vásárhelyi,⁴⁹ Mécs,⁵⁰ benne volt egy nagy csomó 56-os. És nekik úgy igazából nem tetszett ez a dolog: sokan azt gondolták az ellenzéken belül is, nyilván Kis Jancsiék meg Rajkék, hogy majd valami szép emlékmű kell a 301-es parcellába, egy ösztöndíj-pályázatot is hirdettek. Mi meg persze csináltuk a dolgunkat, és nem nagyon foglalkoztunk ezzel. Áprilisban hozták meg a fákat – Koczogh András⁵¹ faszobrászművésznek volt kint Zugligeten egy nyaralója, hétvégi háza – annak az udvarára rakták le a faoszlopokat. És arra emlékszem, hogy '89 május elseje volt az első nap, amikor elkezdtük faragni, úgyhogy kiszámoltuk, hogy naponta el kell készülnie nagyjából 8-9 kopjafának, hogy június 16-ára elkészüljünk vele. Benne volt Koczogh, Bokros, Molnár, Serfőző, Pálincás, Philipp Tibi,⁵² szóval elkezdtünk farigcsálni, de elég lassan ment: egyrészt nem voltunk faszobrászok, másrészt meg nagy munka volt, nem haladtunk. Akkor szóltunk másoknak, hogy akinek van kedve, az jöjjön, segítsen. Igazából leginkább ahhoz kellett a segítség, hogy legyen valaki, aki főz nekünk, mindig váltottuk, hogy ki csinálja az ebédet, jöttek is, naponta ketten-hárman. Általában nyolckor találkoztunk a Moszkva téren, beültünk Péter Trabantjába és kimentünk Zugligetre. És nekiálltunk faragni, és akkor faragtunk, faragtunk délután négyig-ötig. Közben

48 Király Béla (1912–2009): vezérezredes, hadtörténész, politikus, az MTA külső tagja. Elsősorban mint az 1956-os forradalom nemzetőrségének vezetője vált ismertté.

49 Vásárhelyi Miklós (1917–2001): újságíró, 1956-ban a második és a harmadik Nagy Imre-kormány sajtófőnöke.

50 Mécs Imre (1933–): villamosmérnök, politikus. Az 1956-os forradalomban előbb halálra, majd életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték.

51 Koczogh András (1942–): festő, grafikus, szobrász.

52 Philipp Tibor (1953–2020): képzőművész, fotóművész, az Inconnu csoport tagja.

ettünk meg dolgoztunk. Elég nagy munka volt, mert az is cél volt, hogy ne legyen két egyforma, és nincs is egyébként.

Minták alapján csináltátok?

Igen. Koczoznak voltak könyvei az erdélyi kopjafafaragásról, de szabadon választott motívumok is voltak, mindegyik másmilyen volt. Persze Koczogh időnként a fafűrészsel beledolgozott, segített, hogy meglegyen a napi penzum. És dolgoztunk, dolgoztunk; akkor már lehetett tudni azt, hogy lesz újratemetés, és onnantól kezdve nagyon keresztbe akart feküdni már ennek a Történelmi Igazságtétel Bizottsága, ők a kopjafákat nagyon nem akarták már: lesz újratemetés, már zajlanak a tárgyalások az MSZMP-vel, és abba nem nagyon fér bele ez a kopjafás dolog. Szerintem az is zavarta őket, hogy nem volt rá hatásuk, nem volt hozzá közük, úgy gondolták, hogy jövünk mi ahhoz, hogy ezt csináljuk. Június elsejére készültünk el, nagyjából megvoltak a kopjafák, megrendeltük a teherautót, hogy kivigyük a 301-es parcellába – addigra már befejeződtek az újrarendelések – így ki lehetett oda menni. Még olyan híreket is kaptunk, hogy nem fognak bennünket beengedni a temetőbe a kopjafákkal, a Történelmi Igazságtétel Bizottság megpróbálja majd megakadályozni. Mi erre mondtuk, hogy jó, akkor legyen így, de az biztos, hogy akkor odamegyünk a temetőhöz, és ezt a háromszáz kopjafát odaborítjuk a bejárat elé. Közben még folytak a kutatások, azt sem lehetett tudni, hogy hány ember fekszik a 301-es parcellában, nem voltak róla pontos adatok. Így jutottunk arra, hogy miután 301-es parcella, 301 kopjafa legyen: ott volt az első, amit megcsináltunk '88-ban, és akkor még 300 kell, az pontosan jelzi azt, hogy 301-es parcella. Készült egy réztábla is, amin rajta volt minden adományozó neve, és azoké, akik dolgoztak benne, de egyikünk neve sem szerepelt ezen a réztáblán csak az állt ott, hogy Inconnu független képzőművész csoport. (Aztán ezt a táblát ellopták.)

Június elején mentünk ki a parcellába, lepakolták a kopjafákat, és akkor elkezdtünk ott ásóval élni... Az sem volt még világos, hogy hogyan helyezzük el az oszlopokat, hogy sorban legyenek-e, amerikai katonai temető mintájára vagy ne, ott találtuk ki az egészet. Azt például én javasoltam, hogy tekintsük a '88-as kopjafát a parcella mértani közepének, és csigavonalban legyenek a kopjafák. Fogtam egy madzagot, elindultam a központtól egy csigavonalban, és öt lépésenként leszúrtam egy darabot. Így alakult ki a csigavonal, illetve, miután az még nem 300, a két oldalán is, két kopjafasor, amik vízszintesen vannak, így lezárják a 301-es parcellát jobbról és balról. Ástunk: sikerült egy nap alatt beásni kettőt-hármat. Ennek nem lesz jó vége: szóltunk a Szabad Európának, Kasza Lászlónak,⁵³ hogy bajban vagyunk. Nem tudom, hogy Molnár vagy én beszéltem-e a rádióban, de hogy bajban vagyunk, és akinek van ásója meg szerszáma, az jöjjön ki a 301-es parcellába, hogy segítsen nekünk ezeket beásni. Másnap vagy harmadnap reggel megjelent két-három férfi, kiderült, hogy egyébként kútúrók, és volt egy olyan eszközük, ami befűrt a földbe és kiemelte. Gyakorlatilag fél óra alatt sikerült a 301 lyukat kifúrni a kopjafáknak. Meg persze jöttek mások is, és így sikerült úgy nagyjából június 10-e tájkára elkészülni a parcellával úgy, hogy minden kopjafát lekentünk xiladékkal, hogy legyen valamiféle védelme a fának. Közben megérkezett Krassó György is Magyarországra, aki természetesen egyből szolgálatba helyezte magát, és nyilatkozott arról, hogy amit a TIB csinál, az nem méltó 1956-hoz, és legyen egy másik megemlékezés

⁵³ Kasza László (1937–): újságíró, a Szabad Európa Rádió egykori igazgatóhelyettese.

a „kommunista újratemetéssel” szemben. Amiből aztán hatalmas nagy botrány lett természetesen, mindenki rohadt ideges lett, a Történelmi Igazságtétel Bizottsága, az MSZMP is meg mindenki. Készültek röplapok is erre az eseményre, ami arról szólt, hogy ha vége van a temetésnek, akkor az emberek ne széledjenek szét, hanem legyen egy másik megemlékezés a Hősök tere mellett, ami a névtelen forradalmároknak állít emléket. Ennek lett az a vége, hogy behívtak bennünket az amerikai nagykövetségre. Talán június 12-én, 13-án; a kopjafák már kész voltak, a temetőben nem volt dolgunk, fönt voltunk éppen Philipp Tibinél, a Münnich Ferenc utcai lakásán, amikor csörgött a telefon, és az amerikai nagykövet mondta, hogy szeretné, ha bemennénk hozzá. Krassó, Philipp Tibi, én ... talán négyen vagy öten voltunk. Bementünk a nagykövetségre, az akkori nagykövet, Mark Palmer jelezte, hogy nagyon szeretné, ha nem tartanánk meg ezt a demonstrációt, hogy „fölösleges gerjeszteni az indulatokat” stb., Krassó ezen természetesen felháborodott, közölte a nagykövettel, hogy ő ezzel nem foglalkozik; aztán azt mondta még Palmer, hogy ha elállunk ettől a demonstrációtól, akkor Gyuri bemehet tizenhatodikán a tévébe, és ott elmondhatja, mit gondol erről az egészről. Nagyon furcsa volt az egész és nagyon nem akartunk belemenni. Még olyanokat is mondott – erre is emlékszem –, ha megtartjuk, akkor az „Egyesült Államok kormánya leveszi rólunk a kezét”, és ezentúl nem fog nekünk segíteni, és nem fog bennünket megvédeni, ha valamiért ránk száll a rendőrség. Ment tovább a vita, majd a beszélgetés egy pontján Mark Palmer fölállt, kiment a szobából és otthagyt bennünket. Vártunk, aztán rájöttünk egy idő múlva, hogy a kihallgatásnak vége – meg a barátkozásnak is. Közben behívtak bennünket június 16-án a Magyar Rádióba, hogy nyilatkozzunk a *Gondolatjel* című műsorban. Aztán erről is az derült ki, hogy azért hívtak be, hogy ne legyünk ott a Hősök terén. Persze ezt is lehet, hogy túlgondoltuk, de az biztos, hogy Bokros, Molnár, Pálincás, mi ott voltunk a Magyar Rádióban, és onnan néztük az egész újratemetést. Emlékszem, hogy még szórakoztunk is, mert amikor azt mondta Mécs Imre, hogy „barátaim, fogja meg mindenki a másik kezét” akkor azt mondta Bokros: „a Hősök terén álló emberek fele nem tudja megfogni, mert az egyik kezében pisztoly van”. Erre a poénra nagyon emlékszem. Megcsinálták az interjút, kijöttünk, „jó, akkor mi nem veszünk részt ezen”. Igazából nem is hívtak meg bennünket a temetésre, addigra már annyira eldurvult a viszonyunk a TIB-bel, hogy a temetésre sem kaptunk meghívót. (Bár állítólag Krassó kapott), de mindenesetre mi odamentünk a temető kapujához, és amikor vége lett a hivatalos ceremóniának és már a híres szereplők levonultak, elhagyták a temetőt, mi akkor mentünk be a civil emberekkel, és ott osztogattuk szét háromezer példányban azt a plakátot, ami a 301-es parcelláról készült. Rajkkal például nagyon összeveszttem, mert azt mondta, hogy ez egy cölöperdő, és nem méltó 56-hoz – nagyjából tíz évig nem beszéltem vele emiatt, de aztán elnézést kért.

A kopjafának van egy furcsa kettőssége: egyrészt egy funkcionális tárgy, ami jelöli azt, hogy itt valakinek a holtteste van, másrészt műalkotás, képzőművészeti tárgy. Ugyanakkor az is fontos, hogy vállaltan nem az örökkévalóságnak készül, el fog korhadni. Belegondoltatok-e ebbe? Egy-két generáció, és nem lesz többé.

Persze, ez benne volt a fejünkben. Tudtuk, hogy ez a mi gesztusunk egy egyszeri, megismételhetetlen gesztus, de nem zavart, ez ilyen, egyszer majd elkorhad. Akkor majd kitalálunk valami mást. Ugye egyik kopjafa sem síron van, véletlenszerűen vannak elhelyezve. Aztán persze a sírokra nagyon sok hozzátartozó csináltatott kopjafát vagy keresztet. A temető éli az életét – tőlünk

függetlenül. De azt láttam, hogy talán egy évvel ezelőtt vagy két évvel ezelőtt valaki újra bekente Xiladekorral vagy páccal a kopjafákat: nagyon jó állapotban vannak a fejfák a 301-es parcellában.

Ahogy ezt elmesélted, ennek az emlékezeti gesztusnak valahogy maga a csinálás, a munka is része, jól látom? Egyrészt a közösségi élmény, másrészt az, hogy te állítod elő, és az ebbe belefektetett munka is része a tisztelgésnek. Szerintem nagyon szép és méltó gesztus. Miért volt mégis ekkora az ellenérzés sokakban?

Az ellenérzés az az Inconnu-vel szemben volt. Azzal nem tudtak mit kezdeni, hogy itt van néhány olyan fiatal, akinek igazából semmi köze nem volt '56-hoz, meg se születtünk még, nekünk nem volt közünk a forradalomhoz, és aztán mi ezt mégis megcsináltuk. Nem azt mondom, hogy féltékenyek voltak ránk, csak azt gondolták, hogy nyilván vannak nálunk alkalmasabbak erre. És miután ez egy gyűjtés volt, tehát nem úgy volt, hogy valaki adott rá pénzt, és akkor megmondja, hogy mit kell érte csinálni, hanem ez egy nemzetközi gyűjtés volt, a világ minden részén élő magyar emberek adták össze rá a pénzt. Megcsináltuk, de azt sosem gondoltuk, hogy nekünk a 301-es parcellában kéne feküdnünk, sose volt ilyen terv. Ahogyan azt se gondoltam, hogy 20 évvel később már a társaság fele nem él... Megcsináltuk, készen van. Csináltunk valami maradandót talán: egy rövid időre maradandót.

A művészet eszközeivel befolyásolhatók társadalmi, politikai folyamatok? Képes lehet-e ma is a művészet ilyesmire?

A művészet nyilván. Nagyon sokáig lehetett azt gondolni, hogy a politikai művészet, mint olyan, a rendszerváltással kikopott. Hogy szabaddá vált, hogy gyakorlatilag mindenki azt csinál, amit akar. De azért látszik, hogy azért vannak aktivista művészek, akik továbbra is ezt képviselik. Meg kell nézni a plakátokat meg azokat a dolgokat, amik politikai üzenettel bírnak, az biztos, hogy nincs vége, ez továbbra is egy jó eszköz. Persze volt, amikor azt hittem, hogy Bokros Péterből is festőművész lesz, aztán nem lett. Említettem, hogy az akkori avantgárd számára mi nem voltunk avantgárd művészek. Nem tekintettek ránk sohasem úgy, mintha mi azok lennénk. Néhányan talán igen, de azok, akik az új szenzibilitást meg az összes többi hülyeséget képviselték a nyolcvanas években, azok azt mondták, hogy mi dilettáns önsorsrontó hülyék vagyunk, és az nem művészet, amit csinálunk.

Most, így utólag, lehet, hogy nekik volt igazuk.